

ТЕМА МОРАЛЬНОГО ЗАНЕПАДУ І ДЕГРАДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА У КОМЕДІЇ «РЕВІЗОР» М. ГОГОЛЯ ТА ОПОВІДАННЯХ «БОРИСЛАВСЬКОГО ЦИКЛУ» І. ФРАНКА

У статті в компаративістському аспекті проаналізовано комедію «Ревізор» М. Гоголя та оповідання «Бориславського циклу» І. Франка. Основна увага зосереджена на темі викривлення морального розладу та деградації суспільства.

Ключові слова: моральна деградація, чиновники, капіталізм, робітничий клас.

У величезній літературній спадщині І. Франка художня проза посідає надзвичайно важливе місце. У своїх творах письменник глибоко зобразив соціальні прошарки галицького суспільства. Дослідник творчості письменника Я. Ривкіс указує: «Стрижневим питанням естетичних поглядів І. Франка є питання про відображення народу в літературі. Створення правдивого, високохудожнього образу народу І. Франко вважав головним завданням літератури» [7, 12]. У «Бориславському циклі» письменник глибоко і багатогранно зображує правдиві картини з життя робітничого класу та селянства Галичини. І. Франко був послідовником письменників-реалістів, а художні образи М. Гоголя він вважав зразком талановитого узагальнення негативних явищ кріпосницького ладу.

Метою нашої статті є висвітлення теми моральної деградації суспільства, яка є наскрізною у творах названих письменників.

Окремі аспекти порушеної проблеми висвітлено у дослідженнях Н. Крутікової [5], Я. Ривкіса [7], О. Білецького [1], П. Боголепова [2].

У творах письменників тема моральної деградації суспільства виявляється і в численних розповідях про життя євреїв-промисловців («Воа constrictor», «Борислав сміється»), і в описах життя чиновників міста («Ревізор»), зазначимо, що ці розповіді набувають особливої викривальної гостроти.

О. Білецький, характеризуючи реакцію російських і українських критиків щодо реалістичних творів М. Гоголя та І. Франка, вказував: «...поборники «чистого мистецтва» в 50 – 60-х роках на сторінках російських журналів кидали громи і блискавки в «брудного письменника» Гоголя. ... Галицькі реакціонери вимагали і від Франка «світлої сторони»». Далі О. Білецький зазначає, що І. Франкові, на відміну від російських белетристів, не доводилося боротися з традиціями дворянської літератури. Його вороги були дрібніші, але й вони зробили багато прикрого [1, 109].

Метою письменників було показати у своїх творах вади не однієї людини, а недоліки усього суспільства. Як М. Гоголь у «Ревізорі», так й І. Франко у «Бориславському циклі» зображує моральну деградацію. Характеризуючи комедію «Ревізор», Н. Крутікова стверджує: «Деспотизм, дике свавілля, хабарництво і беззаконність чиновників, тупа, механічна слухняність поліцейських держиморд зображені тут не як випадкові відхилення від загального порядку, а як звичайні «норми», властиві всій самодержавно-поміщицькій системі» [5, 73].

Основний конфлікт «Ревізора» – між чиновниками міста, які втілювали увесь самодержавний режим тієї епохи, та пригнобленим цим режимом народом. Уже з перших рядків комедії відчувається вороже ставлення чиновників до народних мас, утиски й насилля над безправними людьми. Хоча цей конфлікт у п'єсі прямо не показаний, проте він яскраво відчутний [2, 15]. У своїй комедії М. Гоголь викриває численні протизаконні дії чиновників: незаконно побрили чоло одруженому слюсарю; побили дружину унтер-офіцера; гроші, що були виділені на будівництво церкви, чиновники витратили на свої потреби, а відзвітували, що вона згоріла; арештованим не видають харчів; квартальні можуть побити і винного, і невинного; городничий закриває у кімнаті купця і заставляє їсти оселедець. Усі ці безчинства характеризують епоху свавілля миколаївської Росії тих років.

У «Бориславському циклі» І. Франко також показує соціальне протистояння, з одного боку, ріпника-українця, а з іншого – промисловця і працедавця-єврея. Панівним класом у Бориславі є промисловці, які грубо та несправедливо поводяться з робітниками. Вони врізають їм платню, обманюють, навіть скоюють тяжкі злочини (убивство Івана Півторака, що його вчинив Мортко, зґвалтування коханої дівчини Прийдеволі), за які не отримують жодного покарання.

У «Авторській сповіді» М. Гоголь так характеризує свою п'єсу: «В «Ревізорі» я вирішив брати в одну кучу все дурне в Росії, какое я тогда знал, все несправедливости, какие делаются в тех местах и в тех случаях, где больше всего требуется от человека справедливости, и за одним разом посмеяться над всем» [4, 438]. У творі автор нещадно викриває хабарників, казнокрадів, брехунів, які працюють на державних посадах.

М. Гоголь створив яскраві сатиричні образи чиновників повітового міста. У примітці для панів акторів, письменник, даючи коротку характеристику персонажів, указує на те, що головний герой твору Хлестаков “несколько приглуповат и, как говорят, без царя в голове, – один из тех людей, которых в канцеляриях называют пустейшими” [3, 6]. Комічність ситуації полягає якраз у тім, що він говорить правду, проте чиновники, налякані приїздом ревізора, її сприймають за брехню. У процесі розвитку сюжету головний герой швидко пристосовується до обставин. Будучи недалекою людиною, він іноді й сам не розуміє, що говорить неправду. За той короткий час, що Хлестакова приймали в місті за ревізора, усі без винятку давали йому хабарі, скаржилися на інших, а він продовжував обманювати, навіть не усвідомлюючи цього.

На відміну від Хлестакова, слуга Осип “... умнее своего барина и потому скорее догадывается, но не любит много говорить...” [3, 6]. Саме він радить господареві: “Ей-богу, поедим, Иван Александрович! Оно хоть и большая честь вам, да все, знаете лучше уехать скорее: ведь вас право за кого-то другого приняли...” [3, 64].

Найдокладніше у п’єсі зображено образ городничого Сквозняк-Дмухановського. Це хабарник і кар’єрист, який дбає лише про себе та свій матеріальний достаток. Городничий неабиякий шахрай і гнобитель, який опікується не виконанням своїх посадових обов’язків, а лише власним збагаченням. Завдяки авторським коментарям, самохарактеристиці та висловлюванням про нього інших дійових осіб розкривається непривабливий образ чиновника, наділеного владою.

Окрім городничого, у творі змальовані й інші образи чиновників-шахраїв. В усіх галузях міської влади панував безлад та хабарництво. Суддя Ляпкін-Тяпкін зізнається: “Я говорю всем открыто, что беру взятки. Но чем взятки? Борзыми ценками. Это совсем иное дело” [3, 11]. І навіть не вважає це за хабарництво, бо городничий грабує людей ще більше: “А вот, например, если у кого-нибудь шуба стоит пятьсот рублей, да супруге шаль...” [3, 11]. Керівник благодійних закладів так розповідає про лікування хворих: “... лекарств дорогих мы не употребляем. Человек простой: если умрет, то и так умрет; если выздоровеет, то и так выздоровеет” [3, 10]. Підлабузник і донощик Земляника, поштмейстер, який може дозволити собі розкривати та читати чужі листи. Кожен із чиновників має за душею гріхи, що виявляються у хабарництві, байдужому ставленні до дорученої йому справи, зловживанні владою. “Глядач розумів, що дармоїдство, злодійство і моральна пошлість чиновників і поміщиків виникали на ґрунті обману та гноблення народу”, – зазначає Н. Крутікова [5, 73]. У низці зображених М. Гоголем чиновників, поліцейських, купців неможливо знайти жодної привабливої, чесною, доброю людини.

В оповіданнях «Бориславського циклу» І. Франко також змальовує моральне спотворення та спустошення особистості, але внаслідок неосвіченості людей («Ріпник», «Навернений грішник», «На роботі») та важких економічних умов. Галицьке селянство потрапило в залежність до хитрих та жадібних капіталістів. Однією з головних тем творів є моральний занепад і деградація суспільства через особисті вигоди промисловців. У різних аспектах, у великій кількості життєвих обставин показує письменник, як людяність і працьовитість знищуються пануючим у суспільстві ладом.

Цикл творів робітничої тематики розпочинається оповіданням «Ріпник», яке мало дві редакції. У першій редакції І. Франко описує життя і переживання двох героїв – Івана та Фрузі. Молодий селянин Іван вибрав згубний для себе шлях: важко працюючи ріпником, він пропиває усе зароблене. Так, важка праця, хвороби та пиятика перетворюють його на бездушну істоту, він зраджує Фрузі, яка віддано його кохає і помирає через нього.

Друга редакція оповідання за своїм розміром і колом зображуваних подій близька до повісті. Письменник створив три реалістичні образи героїв, які з різних причин опинилися в Бориславі [6, 75].

І. Франко майстерно розкриває безвідповідальність, грубість та черствість Івана, який змарнував батьківське добро, зневажливо ставився до Фрузі, яка заради нього покинула рідну домівку. Моральне спотворення особистості автор яскраво зобразив у фрагменті, де Фрузя повідомляє про те, що вагітна: “А Іванові немов зовсім байдуже. Він відвернув голову, підняв очі до стелі і почав потихеньку свистати...” [8, 27]. Проте Іван не був зовсім безнадійною людиною і плакав мрію про повернення батькового майна та господарювання на землі. Та мріям хлопця не судилося здійснитися – підступний і жадібний касієр Мендел убиває його.

В образі Фрузі втілено кращі риси працелюбної, але нещасної жінки. Зовсім протилежний образ Ганки: “Се була одна з тих грубих натур, у котрих душі не доколупаєшся” [8, 31]. Ця безсоромна дівчина насміхалася з бідної, закоханої Фрузі й прагнула стати коханкою Івана.

Важка праця і безвихідь, у яку потрапляли люди, призводили до зубожіння й спустошення як їхнього тіла, так і душі: “Їх лица пожовкли з нужди, їх руки немов обросли глиною і земним воском, їх одіж – то позшиване лахмання, що ледве-ледве держиться на тілі. Старі, недугами та грижею поорані лица лежать обік молодих, що ще не втратили слідів краси, хоча цвіт їх уже зв’язали передчасна тяжка праця, і нужда, і розпуста” [8, 28].

Усі три герої твору гинуть у Бориславі. До такого трагічного кінця призвели типові обставини бориславського життя, у які потрапили герої і не змогли з ними боротися.

В оповіданні «На роботі» письменник зображає моральний розклад суспільства внаслідок особистої вигоди промисловців. Молодий парубок Гринь після подорожі до царства Задухи, яка в творі символізує смерть, вирішує покинути важку та невдячну працю найманого робітника. Задуха не лише показала йому моторошне царство покалічених, поморених голодом, важкою працею та ошуканих ріпників, а й відкрила очі на безчинства, які коять євреї-працедавці. Підприємці організовано врізають платню: “У них така змова, каже вона. – Що один, то й усі” [9, 306].

В оповіданні «Навернений грішник» головний герой Василь Півторака з заможного селянина перетворюється на пияка. У результаті нерівного змагання з капіталістом він втрачає двох синів і дружину та, зрештою, деградує як фізично, так і морально.

У повісті «Voa constrictor» І. Франко розкриває психологію капіталіста Германа Гольдкремера. Автор показує процес становлення та збагачення промисловця. Підступність, задурювання та жадібність – характерні риси, що притаманні Германові Гольдкремеру. Засліплений жадобою влади та грошей, він не помічає того, що його єдиний син перетворюється на жадібного, недалекого суб'єкта. У творі, змальованому письменником, відображена закономірність примноження великого багатства нечесним шляхом.

Повість «Борислав сміється» є найвизначнішим твором І. Франка про життя робітників. У ній відображено боротьбу робітничого класу проти хижацької експлуатації промисловців. Письменник безжалісно викриває несамовиту експлуатацію робітників як засіб швидкого нагромадження капіталів підприємців.

У комедії М. Гоголя «Ревізор» немає позитивного героя, який би був носієм добродесних справ і передавав авторські думки. Позитивним героєм комедії є сміх, що влучно викриває соціальні вади та підвалини самодержавного режиму [2, 16].

У І. Франка позитивними героями є бідняки, до яких автор виявляє теплоту та симпатію. Проте письменник не ідеалізує селян, а відтворює також їх забитість і темноту. Симпатизуючи бідному робітникові та обстоюючи його права, І. Франко через образи бездушних експлуататорів утілює усе негативне, що існує в людському суспільстві: жадібність, пиху, одурювання, лінощі. У гонитві за багатством і нагромадженням капіталу вони у своїй злочинній пристрасті втрачають людську подобу, викликаючи у читача почуття відрази та обурення.

Як М. Гоголь у «Ревізорі» все негативне, що існувало на той час у суспільстві, втілює у образі одного міста, так й І. Франко у «Бориславському циклі» саме місто Борислав ототожнює з місцем, де відбувалося матеріальне, духовне та фізичне руйнування особистості.

“Споріднені риси Франка і російських шістдесятників не перетворювали, зрозуміло, великого українського письменника ні в наслідувача, ні в несміливого учня, не стирали його специфіки прози...”, – слушно зауважував О. Білецький [1, 109].

Отже, обидва письменники у своїх творах викривали соціальні вади, породжені тогочасними режимами – самодержавно-кріпосницький лад у «Ревізорі» М. Гоголя та зародження капіталістичного режиму в «Бориславському циклі» І. Франка. Із часу написання творів письменниками минуло багато років, проте вони й досі не втратили своєї актуальності, захоплюють читачів високою художньою майстерністю, а їх образи можна вважати хрестоматійними.

Список використаних джерел

1. Білецький О. Художня проза І. Франка / Слово про великого Каменяра: зб. статей до 100-ліття з дня народження Івана Франка [за ред. О. І. Білецького]. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – С.102-155.
2. Боголепов П. Изучение комедии Гоголя «Ревизор» / П. К. Боголепов. – М. : Учпедгиз, 1958. – 120 с.
3. Гоголь Н. В. Мертвые души / Н. В. Гоголь // Собрание сочинений: в 8 т. – Т. 4 : Драматические произведения / [ред. тома Г. Г. Елизаветина]. – М. : Издательство «Правда», 1984. – 429 с.
4. Гоголь Н. В. Мертвые души / Н. В. Гоголь // Собрание сочинений: в 8 т. – Т. 7: Статьи 1831-1847 / [ред. тома Ю.В. Манн]. – М. : Издательство «Правда», 1984. – 527 с.
5. Крутікова Н.Є. Микола Васильович Гоголь / Н. Є. Крутікова. – К. : Держлітвидав України, 1952. – 155 с.
6. Походзіло М. Іван Франко в школі / М.У. Походзіло. – К. : Радянська школа, 1964. – 206 с.
7. Ривкіс Я. Іван Франко – дослідник російської та зарубіжних літератур / Я. Ривкіс. Житомир, 1959. – 194 с.
8. Франко І. Ріпник [Друга редакція] / Іван Якович Франко // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 21 : Оповідання (1898-1904) / [упоряд., комент. О. О. Білявської; ред. тому І. І. Басс]. – К. : Наукова думка, 1979. – 500 с.

9. Франко І. Борислав. Картини з життя підгірського народу / Іван Якович Франко // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 14 : Повісті та оповідання (1875-1878) / [упоряд., комент. Л. Ф. Кодацької; ред. тому І. І. Басс]. – К.: Наукова думка, 1978. – 475 с.

Summary. In an article in the comparative aspect analyzed comedy «The Inspector» by Nikolai Gogol and story «Borislav cycle» Franko. The main focus is on the topic of moral disorder and degradation of society.

Key words: moral degradation, bureaucrats, capitalism, the working class.

УДК 821.112.2.09(436)

Д.О.Кеба

СПЕЦИФІКА СЮЖЕТУ В РОМАНАХ Ф. КАФКИ: ПОДІЯ У СТРУКТУРІ ТЕКСТУ

У статті аналізується своєрідність сюжетної організації романів Кафки. Стверджується, що сюжети Кафки ґрунтуються на авторській інтенції граничного узагальнення описуваних подій, трансформації окремих ситуацій і сюжету загалом в універсально-притчеві моделі людського існування.

Ключові слова: сюжет, притча, вставні епізоди, універсалізація.

У ХХ ст. сюжет як визначальна категорія в системі літературно-художнього твору зазнає кардинального перетворення. Домінуючим стає сюжет, в якому події втрачають самодостатній зміст і набувають специфічного значення як феномени свідомості персонажа. Власне сюжетна сторона твору втрачає притаманну класичній літературі причинно-наслідкову стрункість і логічну обумовленість. Свідомість людини обумовлює дискретну, фрагментарно-асоціативну парадигму розвитку подій. Водночас позірно хаотична структура у значній кількості романів ХХ ст. ставала формою презентації авторських уявлень про хаотичний світ сучасності, що набув ознак ґносеологічної та аксіологічної непевності.

У творчості Кафки ця загальна особливість сюжетної організації новітньої романістики набула особливої форми. Найперше, що її характеризує, – це “неясність” подій, відсутність чітких, однозначних відповідей на запитання про сенс того, що відбувається в творі. По-друге, події, відтворені в романах Кафки, явно мають символічний смисл, і їхню символіку слід напряму пов’язувати з постановкою автором фундаментальних філософських проблем життя людини, її місця і призначення в світі, глобальних стосунків з основоположними початками буття. Внаслідок такої авторської орієнтації твір набуває очевидних ознак притчі.

Притчевість романів Кафки можна підтвердити передусім аналізом специфіки сюжетно-композиційної організації.

Кафка принципово і цілеспрямовано конструює сюжет, абстрагуючись від соціально-історичних реалій, безпосередньо моделюючи символічну картину світу. В силу цього сюжетні ситуації його романів набувають універсального сенсу, минаючи соціально-історичну конкретику. Відповідно, самі їхні герої більшою чи меншою мірою втрачають те, що може характеризувати їх як соціальні (і навіть психологічні) типи; вони перетворюються в деперсоніфіковані умовні моделі людського ставлення до буття.

Основні романи Кафки – “Замок” і “Процес” – позбавлені будь-якої національно-історичної конкретності. Сюжети романів складають події, що могли б відбуватися коли завгодно і де завгодно. Особливо це стосується роману “Замок”, події якого важко безпосередньо пов’язати з тими процесами, свідком і учасником яких був сам автор. Деяка інша ситуація з “Процесом”, де за окремими ситуаціями та обставинами вгадуються реалії австрійсько-чеського буття початку ХХ ст. Відтак питання про зв’язок роману з соціально-історичним часом не можна ставити так, що останній тут абсолютно відсутній. За всіма ознаками в «Замку» і «Процесі» такого зв’язку немає, соціально-історичний час замінено авторським часом, в якому і відбуваються всі події, зображені в романі. Через відсутність образу соціально-історичного часу не може й бути мови про картини природи, якісь здобутки науки й культури, тому що Кафка старанно уникає зображення конкретного часу і місця подій, розвитку характерів. Художні образи романів (як людські, так і предметні) не мають одиничних чи індивідуально-особистісних рис.

Важливо, що сюжети романів вписано в доволі жорстку хронологію: один рік життя Йозефа К. («Процес») і шість днів перебування К. у Селі («Замок»). Початок процесу Йозефа К. збігається